

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВИБОРІВ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ

Аналізується суть демократичних принципів виборів як необхідної умови дотримання виборчих прав громадян. Автор розглядає основні підходи до типології демократичних принципів виборів, показує їхні переваги і недоліки. Результатом дослідження є власна класифікація демократичних принципів виборів на три групи: базові (характеризують реалізацію активного виборчого права), додаткові (характеризують реалізацію пасивного виборчого права) і процесуальні (характеризують виборчий процес).

Ключові слова: вибори, демократія, демократичні принципи виборів, система демократичних принципів виборів.

Бучин Н.А.

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ВЫБОРОВ КАК УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГИИ

Анализируется сущность демократических принципов выборов как необходимого условия соблюдения избирательных прав граждан. Автор рассматривает основные подходы к типологии демократических принципов выборов, показывает их преимущества и недостатки. Результатом исследования является собственная классификация демократических принципов выборов на три группы: базовые (характеризуют реализацию активного избирательного права), дополнительные (характеризуют реализацию пассивного избирательного права) и процессуальные (характеризуют избирательный процесс).

Ключевые слова: выборы, демократия, демократические принципы выборов, система демократических принципов выборов.

Buchyn M.

DEMOCRATIC PRINCIPLES OF ELECTIONS AS CONDITION OF REALIZATION OF ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS: PROBLEM OF TYPOLOGY

In the article essence of democratic principles of elections is analyzed as a necessary condition of observance of the right to vote of citizens. An author examines the basic going near the typology of democratic principles of elections, shows their advantages and defects. A research result is own classification of democratic principles of elections on three groups: base (characterize realization of active the right to vote), additional (characterize realization of passive the right to vote) and judicial (characterize an electoral process).

Key words: elections, democracy, democratic principles of elections, system of democratic principles of elections.

Найвищою цінністю будь-якої демократичної держави є людина, її права і свободи. Серед прав людини чільне місце займають її політичні права загалом, і виборчі права як різновид політичних зокрема. Для того, щоб особа могла повною мірою реалізувати свої виборчі права, вибори повинні носити демократичний характер, тобто, відбуватися з дотриманням демократичних принципів. Тому тема нашого дослідження є актуальною, оскільки з'ясування суті і

різновидів демократичних принципів виборів дозволить покращити виборче законодавство України, зробіть українську виборчу практику більш демократичною, що пришвидшить демократичні перетворення в нашій державі, дозволить краще реалізувати виборчі права громадян.

Проблематикою класифікації демократичних принципів виборів займалися такі російські науковці, як Т. Герасименко, С. Юсов, А. Сунцов, М. Матейкович, Е. Корчіго, С. Князев та ін. Серед українських дослідників демократичних принципів виборів варто відзначити

М. Ставнійчук, В. Погорілка, А. Француза та ін. Однак, попри значний рівень дослідженості, питання класифікації демократичних принципів виборів залишається відкритим і вимагає вироблення як оптимального підходу до типології, так і вичерпного переліку демократичних принципів виборів.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до типології демократичних принципів виборів і розробити власну комплексну класифікацію.

Під демократичними принципами виборів розуміють правові засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян. Для розуміння суті та особливостей демократичних принципів виборів важливо здійснити їхню комплексну класифікацію. Проте існує багато різноманітних підходів до типології демократичних принципів виборів.

Так, російський дослідник С. Юсов на основі залежності від рівня та специфіки нормативно-правового змісту класифікує демократичні принципи виборів на універсальні (класичні) та нові. До універсальних демократичних принципів виборів він відносить принципи загальних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні. Нові демократичні принципи виборів науковець в свою чергу поділяє на 3 групи: 1) матеріальні принципи (свобода виборів, відкритість і гласність); 2) процесуальні (регулярність виборів, розмежування повноважень по підготовці і проведенню виборів між суб'єктами виборчого процесу, конкурентність виборів, судовий захист виборчих прав громадян та ін.); 3) змішані (дійсність виборів, відповідальність перед державою і перед виборцями) [1, с.37-39]. Слабким місцем вищезгаданого підходу є не зовсім зрозумілий критерій поділу, а також ігнорування принципів, які б забезпечували реалізацію пасивних виборчих прав громадян.

Інший російський науковець А.П. Сунцов поділяє демократичні принципи виборів на політичні та організаційні. Політичні принципи відображають ставлення суспільства до прав і можливостей особистості щодо реалізації принципу народного суверенітету. Вони включають принцип відкритості та доступності виборів, їх гласності, принципи загальних, вільних, рівних, прямих і таємних виборів та ін. Що ж стосується організаційних принципів виборів, то вони є законодавчо встанов-

леними умовами формування влади та правилами підготовки та проведення голосування. До організаційних принципів, згідно з А.П. Сунцовим, відносять: територіальний принцип участі громадян у виборах, демократичний порядок висунення кандидатів, їх активний правовий захист, строго визначений порядок встановлення результатів голосування [2].

Аналізуючи дану класифікацію, варто зауважити про відсутність чіткого критерію розмежування політичного і організаційного принципів. Також, на нашу думку, організаційні принципи варто було б розподіляти відповідно до етапів виборчого процесу.

Схожу типологію демократичних принципів виборів дає інший російський науковець М.С. Матейкович, який, виділивши три групи демократичних принципів виборів, до політичних та організаційних принципів додає базовий принцип – принцип свободи виборів. Згідно з автором політичні принципи виборів включають три підгрупи:

1) принципи участі громадян у виборах. Сюди належать принципи загальних, рівних, прямих, таємних і добровільних виборів; 2) принципи, що дозволяють виборцям здійснювати реальний вибір і контроль за законністю виборів (гласності, відкритості і доступності виборів, конкурентності кандидатів); 3) принципи, що забезпечують відповідальність виборчих осіб та органів перед виборцями: обов'язковість та періодичність виборів. Що ж стосується організаційних принципів, то сюди науковець відносить підготовку і проведення виборів виборчими комісіями, а також територіальний принцип виборів [3].

Така класифікація дає можливість чітко зрозуміти суть та особливості кожного з демократичних принципів виборів. Однак не до кінця виправданим, на нашу думку, є виділення принципу свободи виборів з-поміж інших демократичних принципів виборів. Крім того, інколи важко провести чітку межу між деякими принципами (гласність, відкритість і доступність виборів та ін.). Також з цієї класифікації доволі важко виокремити чіткий критерій, який покладений в основу типології.

Ще одну типологію демократичних принципів виборів дає російський науковець Д.Б. Катков та Е.В. Корчіго. Вони пропонують виділяти матеріально-правові та процесуально-правові принципи виборів. Перша група належить до матеріального

виборчого права, друга відноситься до принципів виборчого процесу. На думку цих авторів, матеріально-правові принципи первинні, вони є основою правового регулювання виборчих відносин. А процесуально-правові принципи конкретизують і розвивають матеріально-правові принципи щодо виборчого процесу. Матеріально-правові принципи, у свою чергу, науковці пропонують поділити на дві підгрупи: принципи участі громадян у виборах і принципи організації і проведення виборів [4, с. 11].

Недолік цього підходу до класифікації демократичних принципів виборів ми вбачаємо у недостатньо обґрунтованому виділенні в окрему групу процесуально-правових принципів. Останні, на нашу думку, є окремими аспектами (формами) реалізації матеріально-правових принципів, а не самостійною групою демократичних принципів виборів.

Доволі оригінальною є класифікація демократичних принципів виборів, яку пропонує російський науковець Т. Герасименко. На її думку, основне завдання демократичних принципів виборів – не допустити викривлення волі народу на виборах, яке може відбуватися під впливом різного роду маніпуляцій. Одні з них призводять до „штучного” викривлення волі народу (як результат штучного створення відповідних правил гри). Сюди можна віднести формування нерепрезентативного парламенту, нерівність виборчих прав громадян, створення ланок чи інституцій, які опосередковують волю виборців. Інші маніпуляції впливають на процес волевиявлення громадян, що призводить до „природного” викривлення результатів голосування. Таке викривлення відбувається, в першу чергу, під впливом погроз, обману, підкупу, насильства, при контролі за волевиявленням виборця і т.д., які в кінцевому випадку призводять до прийняття виборцем іншого рішення.

Відповідно до цього Т. Герасименко демократичні принципи виборів поділяє на 2 групи залежно від завдань, які ці принципи вирішують: 1) принципи, які протистоять „штучному” викривленню волі народу на виборах (принципи загальних, рівних, прямих виборів); 2) принципи, які протистоять „природному” викривленню волі виборців (принципи вільних виборів і таємного голосування) [5, с.24-25].

Інші положення, які називають в якості демократичних принципів виборів, на думку науковця, такими не є. Вони є або

принципами правозастосувальної практики, або принципами закладів, які організують проведення виборів, або лише складовими вищезгаданих п'яти демократичних принципів виборів.

Наступний підхід до класифікації демократичних принципів виборів пропонує російський науковець С.Д. Князев. На його думку, демократичні принципи виборів варто поділити за цільовим призначенням на: 1) принципи організації та проведення виборів (обов'язковість, періодичність, свобода, альтернативність виборів, незалежність органів, що забезпечують організацію та проведення виборів, допустимість різних виборчих систем, дійсність виборів та ін.); 2) принципи участі громадян у виборах (загальні, прямі, рівні, таємні, добровільні вибори та особисте голосування); 3) принципи, що доповнюють дві попередні групи (гласність, відкритість, територіальна організація виборів, відповідальність за порушення виборчих прав громадян [6].

Варто зазначити, що класифікація, запропонована С. Князевим, була взята за основу багатьма дослідниками виборчого права. Вона дає можливість детально аналізувати всі виділені демократичних принципів виборів. Упущенням підходу є ігнорування принципів, які характеризують реалізацію пасивного виборчого права. Крім того, не зовсім зрозумілим є виділення третьої (доповнювальної) групи демократичних принципів виборів.

На думку українського фахівця у сфері виборів, члена ЦВК М. Ставнійчук демократичні принципи виборів можна поділити на 3 групи: 1) принципи, що визначають вибори як пріоритетну форму народовладдя. До цієї групи науковець відносить принцип вільних виборів, обов'язкове проведення виборів, періодичність виборів, справедливий характер виборів, дійсність, чесність виборів, допустимість застосування різних виборчих систем; 2) принципи участі громадян у виборах. Ця група, на думку М. Ставнійчук, включає принципи вільного волевиявлення, добровільної участі у виборах, принципи загального, прямого, рівного виборчого права, таємного голосування; 3) принципи організації виборчого процесу. Згідно з підходом українського науковця, 3-ю групу демократичних принципів виборів можна поділити на 2 підгрупи: а) принципи, характерні для всіх стадій виборчого процесу; б) принципи, характерні для окремих виборчих процедур.

Перша підгрупа включає принципи альтернативності, багатопартійності, відкритості і гласності виборів, організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів. До другої підгрупи дослідник відносить принципи фінансування виборів, рівних можливостей для всіх кандидатів у проведенні передвиборної агітації, свободи агітації, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства [7, с. 112].

Варто відзначити системний характер наведеного підходу до класифікації демократичних принципів виборів, який дозволяє детально проаналізувати і показати специфіку кожного з демократичних принципів виборів. Разом із тим, на нашу думку, деякі з наведених у класифікації демократичних принципів виборів є формами реалізації інших принципів, а не самостійними демократичними принципами виборів.

Російський дослідник С. Таровик виводить демократичні принципи виборів з понять „принципи права” і „принципи правової держави”. На її думку, взаємозв’язок між ними виглядає так: „... як принципи права в цілому, так і принципи правової держави зокрема, є сформованими в результаті тривалого процесу історичного розвитку і є основою правових принципів любої галузі ... права, в тому числі й виборчого права...” [8, с. 34].

Залежно від місця норм в структурі права, С. Таровик класифікує демократичні принципи виборів на 2 групи: 1) загальні принципи підгалузей виборчого права, які діють в рамках системи однорідних інститутів конституційного права, одночасно їх об’єднують і сприяють їхній стабільності. Сюди науковець відносить, в першу чергу, принципи загальності, свободи і рівності виборів; 2) спеціально-правові принципи виборчого права, які відображають їх специфіку в рамках правових інститутів. Залежно від виду виборчих інститутів, для кожного з них будуть притаманні свої принципи виборів [8, с.36-37].

Недоліком цього підходу, на нашу думку, є відсутність чіткого, вичерпного переліку демократичних принципів виборів та їхня надмірна деталізація (необхідно враховувати те, що принципи – це загальні системоутворювальні засади, які розкриваються через конкретні норми законодавства, не зводяться, водночас, до останніх).

Як ми бачимо, існує багато різноманітних типологій демократичних принципів

виборів. І хоча більшість класифікацій схожі між собою, все ж науковці часто по-різному бачать проблему кінцевого вичерпного переліку демократичних принципів виборів. Зокрема, часто науковці намагаються здійснити дуже деталізоване виокремлення демократичних принципів, в результаті чого часто виділені „принципи” не є за своєю суттю такими, або ж є складовими якогось іншого принципу.

Варто наголосити, що ряд науковців до демократичних принципів виборів відносять такі поняття, як періодичність та обов’язковість виборів. Ми вважаємо такий підхід не до кінця обґрунтованим, оскільки, на нашу думку, обов’язкові та періодичні вибори є не демократичними принципами виборів, а принципами демократії загалом. Без їх дотримання говорити про будь-які інші принципи виборів немає сенсу. Також часто до демократичних принципів виборів відносять такі поняття, як „принцип справедливих виборів”, „принцип демократичних виборів”, „принцип дійсних виборів”. На нашу думку, перелічені вище поняття не можуть бути демократичними принципами виборів, оскільки вони виступають наслідком їх дотримання, є результатом реалізації демократичних принципів виборів.

Крім того, багато науковців включає до переліку демократичних принципів виборів „принцип альтернативних виборів”. На перший погляд, такий підхід є логічно обґрунтованим, адже без альтернативності вибору будь-які вибори втрачають свій демократичний характер. Однак ми розглядаємо альтернативність виборів не окремим демократичним принципом виборів, а складовою принципу загального пасивного виборчого права, який передбачає можливість всім громадянам реалізувати своє право бути обраними. І за умови дотримання принципу загального пасивного виборчого права вибори автоматично будуть альтернативними. Тому в нашій роботі ми не будемо акцентувати увагу на вищезгаданих характеристиках виборів.

Ми вважаємо за доцільне, взявши за основу нашої типології демократичних принципів виборів підхід, запропонований українським науковцем В.Ф. Погорілком, який поділяє демократичні принципи виборів на базові і додаткові, доповнити його третьою групою принципів – процесуальними принципами. З урахуванням цього наша класифікація демократичних принципів виборів виглядатиме таким чином:

1. Базові – принципи, які стосуються участі виборців у виборчому процесі, носять універсальний характер, є загально визнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів відносять: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування.

2. Додаткові – принципи, що стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, політичних партій та блоків. Додаткові принципи виборів не носять універсального характеру і по різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. Додаткові принципи виборів включають: принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу.

3. Процесуальні – принципи, які характеризують особливості протікання самого виборчого процесу. До процесуальних демократичних принципів виборів належать: принцип гласних виборів, принцип законного фінансування, принцип незалежності виборчих комісій.

Така типологія дозволяє комплексно охопити всі демократичні принципи виборів, здійснити їхній детальний аналіз, що сприятиме підвищенню рівня демократичності виборчого процесу і дозволить більш повно реалізувати виборчі права громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юсов С. Принципы избирательного права и их реализация в условиях формирования новой российской государственности: диссертация

- кандидата юридических наук: 12.00.02 / С. В. Юсов. – Ростов-на-Дону, 1999. – 191 с.
2. Сунцов А. Правонарушения в избирательной системе субъекта Российской Федерации: конституционно-правовое исследование: диссертация доктора юридических наук: 12.00.02 / А. П. Сунцов. – Екатеринбург, 2000. – 339 с.
3. Матейкович М. Проблемы правового регулирования выборов в органы государственной власти субъектов Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. С. Матейкович. – Тюмень, 1998. – 172 с.
4. Катков Д. Избирательное право: вопросы и ответы / Д.Б. Катков, Е.В. Корчиги. – М.: Юриспруденция, 2001. – 288 с.
5. Герасименко Т. Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации: диссертация кандидата юридических наук: 12.00.02 / Т. В. Герасименко. – Тюмень, 2003. – 243 с.
6. Князев С. Курс лекций по избирательному праву и избирательному процессу Российской Федерации [Электронный ресурс] / С. Князев. – Режим доступа: http://www.jursites.ru/kurs_lekcii_knyaze.html.
7. Ставнійчук М. До сучасного розуміння принципів виборчого права / М. І. Ставнійчук // Держава і право. – 2001. – Випуск 12. – С. 111-117.
8. Таровик С. Реализация принципов всеобщности, свободы, равенства в избирательном праве Российской Федерации: диссертация кандидата юридических наук: 12.00.02 / С. С. Таровик. – Санкт-Петербург, 2009. – 195 с.